

Marek Świdrak*

Kraków

Reformowany Salomon z Carolath. Georg von Schönaich (1577–1619) w świetle swojej działalności fundacyjnej

Abstract

Building on an analysis of the iconography and symbolism of Georg von Schönaich's (1577–1619) foundation, this study explores how the Solomon topos became a tool of princely self-fashioning and confessional strategy across early seventeenth-century Europe. A Silesian baron and a leading representative of Calvinism in the region, Schönaich developed an ideological program embodied in his residence – the castle at Siedlisko (Carolath) – especially its chapel, which reveals a coherent and deliberate conceptual framework inspired by the biblical figure of King Solomon and Reformed theology. Viewed in this light, Schönaich's broader political and patronage activities suggest a multifaceted policy centered on realizing a “new Zion” within his domain, a concept strongly rooted in Calvinist thought. Schönaich emerges as a ruler-founder consistently constructing his religious and political legitimacy through references to the Solomon tradition and Reformed political theology. The surviving results of Schönaich's foundation remain among the most important early Calvinist monuments in Europe.

Keywords: Biblicism, King Solomon, Calvinism, Temple of Jerusalem, Early Modern Architecture

Słowa kluczowe: biblicyzm, król Salomon, kalwinizm, Świątynia Jerozolimska, architektura nowożytna

Jakkolwiek dziś historyczność dokonań, a nawet istnienie samej postaci króla Salomona bywają podważane¹, to w czasach średniowiecza i nowożytności przekonanie o jego realności i doniosłości jego działań było powszechne i niebudzące wątpliwości. Nośność tej postaci doprowadziła do powstania trwałych wzorców władzy i mecenatu, które w różnych tradycjach religij-

* Uniwersytet Jagielloński; e-mail: marek.swidrak@uj.edu.pl; ORCID: 0000-0003-3999-5124.

¹ I. Finkelstein, N. Silberman, *The Bible Unearthed: Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of its Sacred Texts*, Free Press, New York 2002, s. 123–137; Ł. Niesiołowski-Spanò, K. Stebnicka, *Historia Żydów w starożytności: od Thotmesa do Mahometa*, PWN, Warszawa 2020, s. 76.

nych pełniły funkcję narzędzi legitymizacji autorytetu politycznego, do których odwoływano się tak w świecie żydowskim², chrześcijańskim³, jak muzułmańskim⁴. Podstawę temu zjawisku dawał rozbudowany opis zawarty w jedynej powszechnie znanej w ówczesnej Europie księdze – Biblii, akcentującej pozytywne atrybuty Salomona – mądrość, sprawiedliwość i rozmach fundatorski, zwłaszcza w kontekście Świątyni Jerozolimskiej⁵. Skala stosowania tej figury jest dziś trudna do uchwycenia ze względu na efemeryczny charakter wielu jej przejawów. Wynika to zarówno z nietrwałości samych komunikatów, z rzadka tylko udokumentowanych, jak i ze stosowania skojarzeń, które z dzisiejszej perspektywy mogą wydawać się błahe. Usiłowania, by budować paralelę z postacią Salomona, świadczą jednak o powszechnej zrozumiałości oraz niezmienniej atrakcyjności tego często z uporem praktykowanego zabiegu, mogącego przyjmować formę słownych, artystycznych czy architektonicznych komunikatów. Wymownym przykładem może być choćby przemowa Jana Zamoyskiego na okazję fundacji Akademii: „Znałem ja, jak zgromadzenia uczone w żądaniach swoich, często z własną swą szkodą, są skromne, przeto tyle, ile mi możność dozwoliła, stałem ci się ojcem. Bądź ty ukochanej mej ojczyzny podporą! Wezwany od Salomona Hiram, rodem z Tyru, jak Pismo ś. świadczy, postawił w przysionku kościoła jerozolimskiego dwie spiżowe kolumny, z których prawą Jahin, a lewą Booz nazwał, i obie podobną do lilij ozdobą uwieńczył. Pierwszą jest w Królestwie naszym Akademia Krakowska, podpora Kościoła i Rzeczypospolitej, jej bowiem upadek (czego niech nieba strzegą) przyniosłby praw i wolności naszych zgubę. Drugą podporą, czyli Booz, chcę abyś ty była, Akademijo moja!

² J. Verheyden, *Solomon in Rabbinic Literature*, [w:] *The Figure of Solomon in Jewish, Christian, and Islamic Tradition: King, Sage, and Architect*, ed. idem, Brill, Leiden–Boston 2012, s. 127–142; A. Hogeterp, *King Solomon in the New Testament and Jewish Tradition*, [w:] *The Figure of Solomon...*, s. 143–163.

³ I. Finkelstein, N. Silberman, *David and Solomon: In Search of the Bible's Sacred Kings and the Roots of the Western Tradition*, Free Press, New York 2006, s. 10–12; L. Fábíán, *The Biblical King Solomon in Representations of Western European Medieval Royalty*, [w:] *The Routledge History of Monarchy*, eds. E. Woodacre et al., Abingdon, Oxon 2020, s. 54–69; E. Schlottheuber, *Drugi Salomon i „mądry król”. „Teologia władzy” i praktyka władania cesarza Karola IV (zm. 1378), „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2014, nr 141(3), s. 619–639; V. Brownlee, *Biblical Readings and Literary Writings in Early Modern England, 1558–1625*, Oxford University Press, Oxford 2018, s. 49–78; B. Czechowicz, *Arces biblicae – środkowoeuropejskie zamki nowych Dawidów i Salomonów. Szansa dla kastelologii?*, „Średniowiecze Polskie i Powszechne” 2025, nr 17, s. 137–165.*

⁴ R. Milstein, *King Solomon's Temple and Throne in Islamic Art and Architecture*, [w:] *Visual Constructs of Jerusalem*, eds. B. Kühnel, G. Noga-Banai, H. Vorholt, Brepols, Turnhout 2014, s. 187–194; J. Matson, *From Jewish King to Islamic Prophet: Interreligious Conversations about Solomon in Antique Jewish and Islamic Literature*, „Arc” 2020, no. 48, s. 51–75; C. Grenier, *Solomon, his Temple, and Ottoman Imperial Anxieties*, „Bulletin of the School of Oriental and African Studies” 2022, vol. 85, s. 21–46.

⁵ R. Braun, *Solomonic Apologetic in Chronicles*, „Journal of Biblical Literature” 1973, vol. 92, s. 503–516; idem, *Solomon, the Chosen Temple Builder: The Significance of 1 Chronicles 22, 28, and 29 for the Theology of Chronicles*, „Journal of Biblical Literature” 1976, vol. 95, s. 581–590.

Ryc. 1. Zamek w Siedlisku, widok od północnego zachodu. Fot. Grzegorz Topa/Poland By Drone, 2022

Gdy obiedwie cnotą skojarzone będziecie, któż przeciwko wam odważy się powstać?”⁶.

Oprócz podobnych ewokacji znanych nam ze źródeł pisanych wiadomo, że podobne zabiegi retoryczne wyrażane były również w dziełach artystycznych i architektonicznych⁷, stanowiących dzięki swojej trwałości szczególnie cenne świadectwa tego zjawiska⁸. Ich dodatkowy walor wynika z faktu, że jakkolwiek sama już działalność fundatorska *per se* mogła być widziana jako atrybut salomonowy, to wzbogacenie fundacji o specyficzne, jerozolimskie formy podwójnie kodowało konotacje z biblijnym monarchą⁹. Mimo dawnej codzienności podobnych zabiegów retorycznych, nawet gdy wyrażono je w zachowanych do dziś dziełach artystycznych i architektonicznych, stopień ich czytelności spadł, pozostawiając niekiedy nawet najbardziej ostentacyjne realizacje długo nierozpoznanymi.

Przypadkiem takim jest zamek w Siedlisku (niem. Carolath), leżący w północnej części Dolnego Śląska, na prawym brzegu Odry, 25 km w dół rzeki od Głogowa (ryc. 1). Ta wielofazowa rezydencja zaczęła powstawać w znanym do dziś zrębie w pierwszej połowie XVI w., gdy jeszcze znajdowała się w rękach

⁶ Cyt za: J.U. Niemcewicz, *Zbiór pamiątek historycznych o dawnej Polsce*, oprac. J.N. Bobrowicz, Breitkopf i Haertel, Lipsk 1839, s. 94.

⁷ R. Braun, *Solomon, the Chosen Temple Builder...*, s. 581–590; B. Czechowicz, *Castra biblica – nowi Dawidowie i Salomonowie oraz ich środkowoeuropejskie zamki. Niedoceniony paradygmat kastelologii?*, „Res Gestae. Czasopismo historyczne” 2025, t. 21, s. 33–51.

⁸ B. Czechowicz, *An Imperial Sigh with Oriental Notes? Ortenburg Castle in Bautzen (Upper Lusatia) during the Reign of Kings Matthias Corvinus, Vladislaus II and Louis Jagiellon (around 1483–1526)*, „Architectus” 2024, vol. 77, s. 71.

⁹ Idem, *Castra biblica...*

Ryc. 2. Zaginiony portret Georga von Schönaicha, autor nieznany

Źródło: Muzeum Miejskie w Nowej Soli, sygn. MNS/H/409, A. Schiller, *Geschichte der Stadt Beuthen. Bezirk Liegnitz* (rkps), 1936, s. 323.

rodziny Rechenbergów. W 1561 r. ich dobra, wraz z zamkiem, nabył Fabian von Schönaich (1508–1591), kawaler Orderu Złotego Runa¹⁰. Po jego bezpotomnej śmierci zamek w Siedlisku i klucz lokalnych ziem odziedziczyła wdowa – Elisabeth von Landscron, oraz syn jego kuzyna – Georg von Schönaich (1557–1619), którzy wkrótce pobrali się, konsolidując spuściznę po Fabianie. Georg von Schönaich zapisał się na kartach historii jako jedna z czołowych postaci Śląska okresu przed wybuchem wojny trzydziestoletniej – sprawny polityk i organizator, koryfeusz kalwinizmu, założyciel instytucji edukacyjnej i wielki fundator budowlany¹¹ (ryc. 2). W cztery stulecia po jego śmierci najlepiej zachowaną, choć niewykorzystaną do badań nad nim, pamiątką jego dokonań jest wspomniany zamek Carolath¹². Zabytek ten do dziś nosi ślady trzech kampanii budowlanych, podjętych tam przez Georga von Schönaicha. Zmieniający się między nimi rozmach

i program założenia stanowią przy tym ważny kontekst badania ewolucji znaczenia tej postaci.

Rozbudowa zamku ruszyła w 1597 r. – w dwa lata po spłaceniu Rudolfowi II obciążeń masy spadkowej kwotą 110 tys. talarów i skonsolidowaniu klucza dóbr przez ślub z wdową po Fabianie von Schönaichu¹³. Obraną na swą siedzibę rezydencję w Siedlisku, dotychczas obejmującą postawiony nad opadającą stromo 20 m do koryta Odry skarpą dwór, poszerzył wówczas o trójkondygną-

¹⁰ G. Grundmann, *Die Lebensbilder der Herren von Schoenaich auf Schloß Carolath*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau” 1961, Bd. 6, s. 256.

¹¹ Na temat Georga von Schönaicha zob. C. Klopsch, *Geschichte des Geschlechts von Schönaich*, H. 3: *Die noch lebende carolath-beuthnische Linie*, Reisner, Glogau 1853; W. Barth, *Die Familie von Schönaich und die Reformation*, Hellmich, Beuthen 1892, s. 19–26; G. Grundmann, *Die Lebensbilder der Herren von Schoenaich auf Schloß Carolath...*, s. 255–264.

¹² Najszerszy wybór obszernej literatury na temat zamku: R. Kąsinowska, *Architektura rezydencjonalna powiatu nowosolskiego*, Muzeum Miejskie w Nowej Soli, Nowa Sól 2003, s. 171–218, aktualizacja stanu badań: M. Świdrak, *Valentin von Saebisch i rozbudowa zamku w Siedlisku (1612–1619). Uwagi o nowatorstwie w architekturze śląskiej początku XVII w.*, „Rocznik Sztuki Śląskiej” 2023, t. 23, s. 39–76.

¹³ C. Klopsch, *Geschichte des Geschlechts von Schönaich...*, s. 16–18.

cyjny aneks z wieżą¹⁴. Choć zastosowano tam efektowny detal architektoniczny, a w jego wnętrzach znalazła się choćby aktualna galeria portretów cesarskich, całość zachowała tradycyjny charakter i jeszcze niewielką skalę. Zastosowany wówczas *modus* addytywnej rozbudowy, podkreślający wielofazowość, a zarazem sugerujący dawność rezydencji, nie odbiegał od typowych rozwiązań w ówczesnym budownictwie śląskiego rycerstwa¹⁵. Wkrótce jednak Schönaich wykroczył poza konwencje regionalne, kreując przestrzeń o ambicjach iście książęcych, efektownych w kontekście ogólnoeuropejskim. W 1597 r. uzyskał od cesarza Rudolfa II tytuł barona (*Freiherr*), w 1601 r. zaś przywilej majoratu dla ziem siedlisko-bytomskich, zapewniając tym samym trwałość majątku¹⁶. W 1610 r. cesarz mianował Georga radcą dworu, a w 1611 – wicekanclerzem Śląska i Łużyc¹⁷. Wreszcie, w 1616 r. uzyskał dla majątku bytomsko-siedliskiego status wolnego państwa stanowego¹⁸, bytu zbliżonego organizacyjnie do księstw feudalnych¹⁹, choć uprawnienie do zasiadania w kurii książęcej sejmu śląskiego Schönaichowie uzyskali dopiero w 1697 r.²⁰

Będąca zapowiedzią odzwierciedlenia kariery druga faza budowlana, podjęta w 1609 r., objęła budowę mieszczącego na piętrze bibliotekę²¹ budynku bramnego, naśladującego podobną realizację z zamku książęcego w Oleśnicy (niem. Oels)²². Jednak podstawę niniejszego artykułu stanowi analiza efektu trzeciej kampanii budowlanej, rozpoczętej na zamku w 1612 r., niezakończonych zapewne jeszcze w momencie śmierci Georga w 1619 r.²³ Wedle znanych źródeł pisanych i rysunkowych projekty architektoniczne tej inwestycji wyszły spod ręki Valentina von Saebischa, wiodącego śląskiego architekta o kompetencjach w dziedzinie fortyfikacji, budownictwa cywilnego i sakralnego²⁴. Rezydencja została wówczas opasana reprezentującymi szkołę Daniela Specklina nader

¹⁴ R. Kąsinowska, *Architektura rezydencjonalna powiatu nowosolskiego...*, s. 182–183.

¹⁵ A. Kwaśniewski, „Fortezza verso Residenza”. *Nevojenské funkce fortifikací ve struktuře zámeckého areálu ve střední Evropě reného novověku (zejména s ohledem na Slezsko)*, „Svorník” 2011, č. 9, s. 14–15.

¹⁶ C. Klopsch, *Geschichte des Geschlechts von Schönaich...*, s. 19.

¹⁷ Ibidem, s. 108. Zob. J. Kuczer, *Szlachta w życiu społeczno-gospodarczym księstwa głogowskiego w epice habsburskiej 1526–1740*, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra 2007, s. 117.

¹⁸ C. Klopsch, *Geschichte des Geschlechts von Schönaich...*, s. 108; K. Orzechowski, *Historia ustroju Śląska, 1202–1740*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005, s. 168–170; J. Kuczer, *Szlachta w życiu społeczno-gospodarczym...*, s. 39.

¹⁹ K. Orzechowski, *Historia ustroju Śląska, 1202–1740*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005, s. 168–170, 179; M. Goliński, *Miasta prywatne na Śląsku – zarys problemu*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2016, t. 77, s. 58.

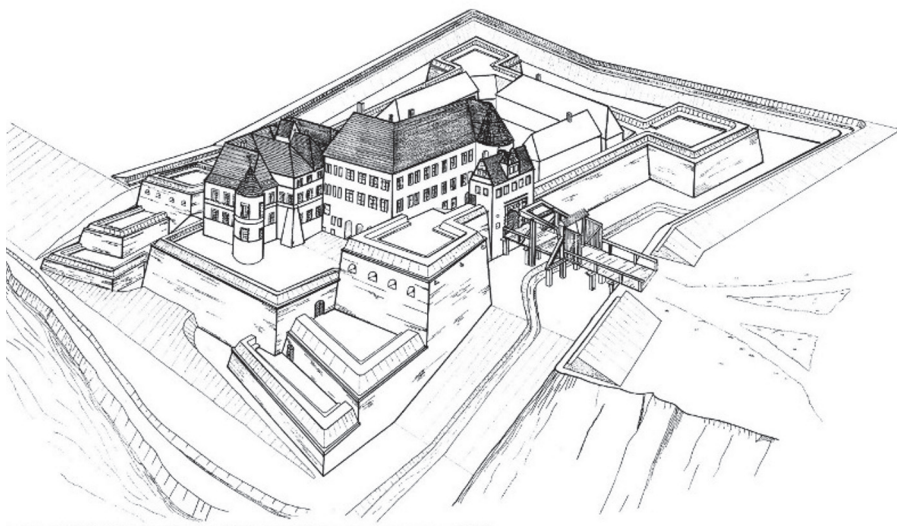
²⁰ J. Kuczer, *Szlachta w życiu społeczno-gospodarczym...*, s. 39.

²¹ J. Milewska-Kozłowska, *Śląski Baron von Schönaich i jego książki w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, [w:] *Kolekcje prywatne w zbiorach książki dawnej: studia*, red. A. Franczyk-Cegła, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 2022, s. 35.

²² H. Lutsch, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien. Bd. III. Der. Reg.-Bezirks Liegnitz*, Wilhelm Gottlieb Korn, Breslau 1891, s. 86.

²³ Na temat tej fazy budowlanej zob. M. Świdrak, *Valentin von Saebisch i rozbudowa zamku w Siedliszku (1612–1619)...*, s. 39–76.

²⁴ Ostatnio na jego temat: idem, *Niezrealizowany projekt gmachu szkoły św. Marii Magdaleny we Wrocławiu autorstwa Valentina von Saebischa*, „Quart” 2024, nr 3(73), s. 33–37.

Ryc. 3. Rekonstrukcja wyglądu zamku w Siedliszku ok. 1620 r. z zaznaczonymi niezrealizowanymi elementami, widok od południowego wschodu. Rys. Krzysztof Motyl

Źródło: T. Andrzejewski, K. Motyl, *Siedziby rycerskie Rechenbergów i Schönaichów*, Muzeum Miejskie w Nowej Soli, Nowa Sól 2002, s. 47.

obszernymi, regularnymi fortyfikacjami (dłuższe poligony zewnętrzne miały ok. 240 m, krótsze ok. 160 m) na rzucie prostokąta, z bastionami w narożach, otoczonymi suchą fosą, z mostem zwodzonym. Wewnątrz umocnień powstał dwupiętrowy, L-kształtny pałac scalony z wcześniejszą zabudową, mieszczący liczne apartamenty w nowoczesnym układzie korytarzowym, z bodaj pierwszymi na Śląsku rzymskimi, zabiegowymi schodami²⁵ (ryc. 3). W bloku tym wyróżniono architektonicznie leżącą na parterze salę określaną w epoce jako *Hoffenstube*, podzieloną na trzy nawy dwoma rzędami par kolumn o bogatej dekoracji rzeźbiarskiej²⁶. Najbardziej efektownym i złożonym elementem założenia była scalona z blokiem pałacowym trójkondygnacyjna kaplica na rzucie prostokąta, z półokrągłą apsydą, mieszcząca dwie kondygnacje kamiennych empor opartych na kolumnowych arkadach, o klasycznej strukturze architektonicznej, oprawionej feerią detalu rzeźbiarskiego²⁷ (ryc. 4–6).

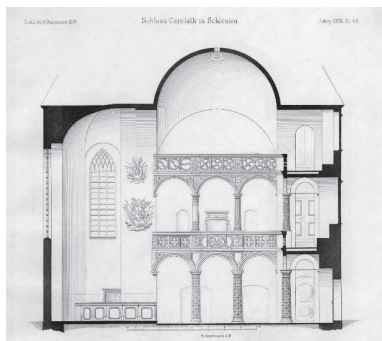
Założenie, jakkolwiek bardzo obszerne i nowatorskie, było tylko niewielką częścią pełnej koncepcji projektanta zamku, który przewidywał stworzenie regularnego, dwudzielnego kompleksu rezydencji, z którego powstała zaledwie czwarta część²⁸. Tym niemniej rozmach tej przebudowy, we wszystkich

²⁵ M. Świdrak, *Valentin von Saebisch i rozbudowa zamku w Siedliszku (1612–1619)...*, s. 55.

²⁶ R. Kąsinowska, *Architektura rezydencjonalna powiatu nowosolskiego...*, s. 182–183.

²⁷ M. Świdrak, *Valentin von Saebisch i rozbudowa zamku w Siedliszku (1612–1619)...*, s. 43–46. Tam też starsza literatura.

²⁸ G. Grundmann, *Burgen, Schlösser und Gutshäuser in Schlesien*, Weidlich, Frankfurt am Main 1982, s. 46.

Ryc. 4. M. Jende, Zamek w Siedlisku, przekrój kaplicy zamkowej (reprodukcja)

Źródło: M. Jende, *Schloss Carolath*, „Atlas zur Zeitschrift für Bauwesen” 1878, Bd. 28, fig. 62.

Ryc. 5. Kaplica w Siedlisku, parter, widok w kierunku zachodnim (korpus emporowy). Fot. Aleksandra Wojciechowicz

Źródło: Fundacja Pałac Bojadła (www.palaceiparki.pl).

Ryc. 6. Kaplica w Siedlisku, pierwsze piętro empor, dekoracja rzeźbiarska kolumn. Fot. Marek Świdrak

jej elementach, pozwala zestawiać zamek w Siedlisku z czołowymi ówczesnymi realizacjami rezydencjonalnymi Europy Środkowej²⁹. Choć posiadłość Schönaichów stała się przedmiotem analiz naukowych jeszcze w pierwszej połowie XIX w., a nadane jej formy zyskiwały najwyższe oceny komentatorów (np. sala kolumnowa jako „najpiękniejsza renesansowa”³⁰, fortyfikacje jako „najbardziej okazałe na Śląsku”³¹, a kaplica – „największe dokonanie śląskiej architektury protestanckiej przed wojną trzydziestoletnią”³²), to do niedawna

²⁹ Zob. np. G. Skalecki, *Deutsche Architektur zur Zeit des Dreissigjährigen Krieges: der Einfluss Italiens auf das deutsche Bauschaffen*, F. Pustet, Regensburg 1989.

³⁰ G. Grundmann, *Burgen, Schlösser und Gutshäuser in Schlesien...*, s. 46.

³¹ A. Kwaśniewski, *Problem obronności siedzib szlacheckich na Śląsku i ziemi kłodzkiej w okresie renesansu*, [w:] *Nie tylko zamki. Szkice ofiarowane Profesorowi Jerzemu Rozpędowskiemu w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. E. Różycka-Rozpędowska, O. Czerner, M. Chorońska, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2005, s. 139.

³² J. Harasimowicz, *Protestanckie budownictwo kościelne wieku reformacji na Śląsku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1983, t. 28, s. 361.

niedostrzegany był zawarty w niej program treściowy. Tymczasem rezydencja ta – nawet zachowana dziś tylko częściowo w warstwie architektonicznej, bez jakiegokolwiek pierwotnego wyposażenia – uznana musi być za jedną z najbardziej ostentacyjnych prób architektonicznej ewokacji Jerozolimy / *Civitas Dei* w budownictwie rezydencjonalnym ówczesnej Europy³³.

Trzon jerozolimskich nawiązań zamku zawarty został w kaplicy ukończonej w 1615 r. i konsekrowanej w 1618 r.³⁴ Rozpatrywana dotychczas dość generycznie w kontekście układów funkcjonalnych protestanckich kaplic zamkowych³⁵, daje się zrozumieć jako wynik próby scalenia opisów z różnych fragmentów Biblii³⁶ oraz utartych, pozabiblijnych wyobrażeń na temat Świątyni Jerozolimskiej. W siedliskiej kaplicy wprowadzono m.in. charakterystyczne proporcje budynku (1 Kr 6,20), nietypowe dla zboru kalwińskiego klarowne wyodrębnienie prezbiterium (1 Kr 6,16–17), pionierskie w architekturze śląskiej, choć nieudolnie wykonane, nakrycie nawy kopułą³⁷, fasadę opartą na wizji Świątyni z kroniki Hartmanna Schedla³⁸, dwie kondygnacje galerii (1 Kr 6,5–6) oraz dekorację rzeźbiarską: kolumn – w postaci kamieni szlachetnych (Ap 21,19–20), lian (1 Kr 6,28), a w przypadku dwóch – spiralnych kanelur³⁹ (opartych o „porządek salomoński” z traktatu Sebastiana Serlia⁴⁰, jasno ewokując Jakim i Boaz; 1 Kr 7,20–21), balustrad – dwoma cherubami (1 Kr 6,23–28), „poczwórny-

³³ Bodaj najbardziej pompatycznym przykładem zastosowania takiej retoryki architektonicznej jest Escorial. Zob. J. de la Cuadra-Blanco, *El Escorial y el templo de Salomon. Arquitectura e Historia Sagrada. Nuevas consideraciones a la idea y el enigma de El Escorial*, „Cuadernos de arte e iconografía” 2013, núm. 43, s. 11–258. Pokrewnym, ale odrębnym zagadnieniem były tzw. kalwarie, koncentrujące się na oddaniu realiów historycznej Jerozolimy. Zob. np. J. Szablowski, *Architektura Kalwarii Zebrzydowskiej*, „Rocznik Krakowski” 1933, t. 24, s. 1–118.

³⁴ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Akta Braci Czeskich, niedatowany, niesygnowany list (ok. 1680), sygn. 53/892/0/9/2525, karta 1v.

³⁵ H. Lutsch, *Bilderwerk schlesischer Kunstdenkmäler*, Kuratorium des Schlesienschen Museums der Bildenden Künste, Breslau 1903, s. 182; P. Banaś, *Studia nad śląską architekturą protestancką 2. połowy XVII wieku*, „Roczniki Sztuki Śląskiej” 1971, t. 8, s. 45; J. Harasimowicz, *Protestanckie budownictwo kościelne wieku reformacji na Śląsku...*, s. 359–361.

³⁶ Odesłania do pism Starego i Nowego Testamentu są podane za: *Biblia Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, wyd. 5., red. A. Jankowski, Pallottinum, Poznań 2003 (wyd. online), <https://biblia.deon.pl> (dostęp: 23.02.2026).

³⁷ Na temat wyobrażeń o kopule Świątyni Jerozolimskiej, w tym mylnego utożsamiania jej z Kopułą na Skale, zob. C.H. Krinsky, *Representations of the Temple of Jerusalem before 1500*, „Journal of the Warburg and Courtauld Institutes” 1970, vol. 33, s. 15; M. Verhoeven, *Jerusalem as Palimpsest: The Architectural Footprint of the Crusaders in the Contemporary City*, [w:] *The Imagined and Real Jerusalem in Art and Architecture*, eds. J. Goudeau, M. Verhoeven, W. Weijers, Brill, Leiden–Boston 2014, s. 130–133; Z. Łuniewicz, *Nowożytny hełmy wieżowe na Śląsku – próba reinterpretacji pochodzenia*, „Quart” 2016, nr 3(41), s. 3–25.

³⁸ H. Schedel, *Liber cronicarum cum figuris ymaginibus ab inicio mundis*, Anton Koberger, Norimbergae 1493, s. LXVI.

³⁹ Zob. S. Tuzi, *Le colonne e il tempio di Salomone. La storia, la leggenda, la fortuna*, Gangemi, Roma 2002, s. 60–74.

⁴⁰ S. Serlio, *Extraordinario libro di Architettura di Sebastiano Serlio, Architetti del re Christianissimo: Nel quale si dimostrano trenta porte di opera Rustica mista con diuersi ordini: Et venti di opera dilicata di diuerse specie con la scrittura dauanti, che narra il tutto*, Giovanni di Tournes, Lione 1551, tabl. XIII.

mi kołami” (Ez 10,9–10), drzwi wejściowych – „podwójnymi wrotami” (1 Kr 6,33). Ta oczywista próba rekonstrukcji Świątyni Salomona zaskakuje wyjątkowym zagęszczeniem cytatów wizualnych, jakie były w epoce czytelne i przy skorzystaniu z wyraźnie węższego repertuaru, a nawet pojedynczości stosowanych form⁴¹. Co więcej, w świetle wydzwiku kaplicy jasne staje się, że cały zamek Georga von Schönaicha został zaprojektowany zgodnie z jerozolimskim programem ikonograficznym. Odwołanie takie widoczne jest również w komnacie kolumnowej, będącej rzadkim przypadkiem ewokacji salomońskiego pałacu – „Domu Lasu Libanu” (1 Krl 7,1–3), przerysowanych fortyfikacjach o napompowanych formach⁴² czy zachowanej inskrypcji na budynku bramnym – *JEHOVAE DEXTERA NOSTRUM MUNIMENTUM*. Całość założenia jawi się zatem jako przemyślany, integralny koncept, wskazujący na wysoką świadomość fundatora w zakresie roli architektury jako nośnika wartości symbolicznych. Pytaniem pozostaje jednak, jaki konkretnie wydzwitek miała mieć tak ostentacyjna manifestacja autokreacji Schönaicha.

Pochodzący ze średniej szlachty, ale wzięty pod opiekę przez swego zamożnego stryja ciotecznego – Fabiana, Georg von Schönaich odbył pogłębiającą edukację najpierw w gimnazjum w Koźuchowie, następnie podczas trzyletnich studiów prawniczych w Wittenberdze, po czym miał podróżować do Włoch i Francji⁴³. Powróciwszy na Śląsk, miał wspomagać w zarządzaniu majątkiem swego dobrodzieja. Wspomniane wyżej stopnie jego kariery politycznej odbywały się równocześnie z powiększaniem przez wykupy ziem mającego stać się później wolnym państwem stanowym majątku, a także jego rozwojem gospodarczym oraz mnogimi przedsięwzięciami fundacyjnymi, m.in. religijnymi, obejmującymi oprócz kaplicy zamkowej także powstałe wcześniej, ok. 1600 r., kościoły w Siedlisku i Lipinach (niem. Lippen)⁴⁴. Szczególnie okazałe były jego fundacje w drugim ośrodku władzy majoratu – Bytomiu Odrzańskim (niem. Beuthen an der Oder), leżącym 4 km w górę rzeki od Siedliska. Za czasów Georga miasto rozrosło się znacznie, wybudowano tam kilkaset domów⁴⁵. Sam Schönaich ufundował nową wieżę kościoła mieszczącego rodowe mauzoleum (1610–1612)⁴⁶, uporządkowanie przestrzeni rynku, obejmujące budowę no-

⁴¹ Zob. np.: H. bei de Wieden, *Ein norddeutscher Renaissancefürst: Ernst zu Holstein-Schaumburg (1569–1622)*, Verlag für Regionalgeschichte, Bielefeld 2010, s. 33; K. Kuiken, *Van Haren's Church (1682–1686). Contested Space and Other Paradigms for the Construction of Early Modern Nobility*, „Virtus. Journal of Nobility Studies” 2013, vol. 20, s. 52; P. Kalina, *The New Solomon Architecture as the Embodiment of State Ideology and Political Practice in Early Modern Prague*, „Umění” 2017, vol. 65, s. 26–36; B. Czechowicz, *Castra biblica...*

⁴² M. Świdrak, *Valentin von Saebisch i rozbudowa zamku w Siedlisku (1612–1619)...*, s. 50–51.

⁴³ C. Klopsch, *Geschichte des Geschlechts von Schönaich...*, s. 25; G. Grundmann, *Die Lebensbilder der Herren von Schoenaich auf Schloß Carolath...*, s. 259–263; T. Andrzejewski, K. Motyl, *Siedziby rycerskie w księstwie głogowskim: zamki i dwory Rechenbergów i Schönaichów*, Muzeum Miejskie w Nowej Soli, Nowa Sól 2002, s. 15.

⁴⁴ W. Barth, *Die Familie von Schönaich und die Reformation...*, s. 27.

⁴⁵ C. Klopsch, *Geschichte des Geschlechts von Schönaich...*, s. 61–62.

⁴⁶ G. Grundmann, *Die Lebensbilder der Herren von Schoenaich auf Schloß Carolath...*, s. 250.

wego, niezwykle okazałego ratusza (1602–1609)⁴⁷, budowę mostu na Odrze (1616–1618)⁴⁸, miejskich umocnień w postaci muru z fosą (1616)⁴⁹, szpitala⁵⁰ czy najokazalszej fundacji – gimnazjum z własną drukarnią, tzw. Schönaichianum (1609–1612). Rozwijana od 1599 r., wkrótce zdominowana przez kalwińskich intelektualistów placówka w 1614 r. została zreorganizowana na kształt akademicki, a w 1616 r. cesarz przyznał jej prawo nadawania tytułów bakałarza i magistra⁵¹. Działająca do 1628 r. szkoła była głównym ośrodkiem teologii reformowanej na Śląsku, promieniującym na sąsiednie ziemie⁵². Warto tu podkreślić, że postać króla Salomona patronowała w poruszanej epoce nie tylko fundacjom zamków czy kościołów, lecz także instytucjom naukowym⁵³, co wykorzystał w *Nowej Atlantydzie* Francis Bacon⁵⁴. Niestety nie dysponujemy dla szkoły bytomskiej źródłem podobnym do cytowanej wyżej przemowy Zamoyskiego. Tym niemniej warto zauważyć, że zapewne to z kręgiem intelektualistów związanych z tą placówką należy łączyć powstanie programu ikonograficznego zamku w Siedlisku.

Powyższe projekty Schönaicha można oczywiście rozpatrywać w świetle znanej i z terenu Korony Czeskiej⁵⁵, w tym Śląska⁵⁶ czy Łużyc⁵⁷, strategii budowy

⁴⁷ H. Lutsch, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien...*, s. 69.

⁴⁸ C. Klopsch, *Geschichte des Geschlechts von Schönaich...*, s. 62–63.

⁴⁹ Ibidem, s. 61–62.

⁵⁰ G. Grundmann, *Die Lebensbilder der Herren von Schoenaich auf Schloß Carolath...*, s. 260.

⁵¹ Na temat gimnazjum bytomskiego zob. K. Kolbe, *Stiftungsurkunde der Schule und des Gymnasiums zu Beuthen an der Oder aus dem Jahre 1616*, „Mitteilungen der Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte” 1893, Bd. 3, s. 209–268; J. Fechner, *Der Lehr- und Lektüreplan des Schönaichianums in Beuthen als bildungsgeschichtliche Voraussetzung der Literatur*, [w:] *Stadt – Schule – Universität – Buchwesen und die deutsche Literatur im 17. Jahrhundert. Vorlagen und Diskussionen eines Barock-Symposiums der Deutschen Forschungsgemeinschaft 1974 in Wolfenbüttel*, Hrsg. A. Schöne, Beck, München 1977, s. 324–334.

⁵² J. Majchrzak, *Protestanckie Gimnazjum „Schönaichianum-Carolatheum” w Bytomiu Odzańskim – jego ponadregionalny i ponadkonfesyjny program (1609–1629)*, „Rocznik Lubuski” 1997, t. 23, s. 91–96; J. Bahlcke, *Calvinism and estate liberation movements in Bohemia and Hungary (1570–1620)*, [w:] *The Reformation in Eastern and Central Europe*, ed. K. Maag, Scholar Press, Oxford 2001, s. 77; T. Jaworski, *Kontakty braci czeskich i kalwinów na Dolnym Śląsku w XVI i XVII wieku*, „Rocznik Lubuski” 1997, t. 23, s. 75; J. Kuczer, *Szlachta w życiu społeczno-gospodarczym...*, s. 99–100.

⁵³ A. Ruellet, *La Maison de Salomon : contribution à l’histoire du patronage scientifique et technique. France et Angleterre, ca. 1600 – ca. 1660*, „e-Phaistos” 2016, n° 2, s. 110–115.

⁵⁴ Głównym tematem tej powieści jest „Dom Salomona” – utopijna instytucja naukowo-badawcza. F. Bacon, *New Atlantis*, [w:] *Sylva sylvarvm: or, A Naturall Historie, in Ten Centuries*, William Lee, London 1627, s. 279–345.

⁵⁵ Zob. np. E. Schlottheuber, „*Drugi Salomon*” i „*mądry król*”..., s. 619–639; P. Kalina, *The New Solomon Architecture...*, s. 26–36; B. Czechowicz, *The Uncrowned “Bohemian king” and his “bible” Castle. Blatná as Commissioned by the Highest Burgrave of Prague Castle, Zdeňek Lev of Rožmítál, around the Years 1520–1530*, „Res Gestae. Czasopismo historyczne” 2023, t. 15, s. 50–66.

⁵⁶ B. Czechowicz, *Książęcy mecenas artystyczny na Śląsku u schyłku średniowiecza*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2005, s. 179–182, 563–565; idem, *Dwie drogi? Fryderyk II legnicko-brzeski i Karol I ziębicko-oleśnicki oraz ich siedziby w Legnicy i Żąbkowicach Śląskich*, „Szkie Legnickie” 2007, nr 28, s. 23–54.

⁵⁷ B. Czechowicz, *An Imperial Sigh with Oriental Notes?...*, s. 64–72.

wizerunku roztropnego władcy – nowego Salomona. Wydaje się jednak, że dla biblijnej kreacji Schönaicha wskazać można motywację znacznie bardziej specyficzną niż dość generyczne, właściwe każdemu władcy uzasadnienia z pól propagandy politycznej czy podkreślenia gestu fundatorskiego. Fundamentalne znacznie dla genezy przedmiotowej kreacji wydaje się mieć bowiem przynależność konfesyjna Schönaicha – naczelnego kalwinisty na Śląsku początku XVII w. O ile wyznanie to pojawiało się wśród mieszczan wrocławskich⁵⁸, o tyle w XVI i na początku XVII w. elity śląskie reprezentowały w większości luteranizm, a w nielicznych przypadkach katolicyzm, przy czym podejście tych wyznań do kalwinizmu było wyraźnie niechętnie⁵⁹. Pierwszym śląskim możnowładcą posłusznym naukom genewskiego reformatora był właśnie Georg von Schönaich. Nie wiadomo, kiedy – wychowany jako luteranin – Schönaich zmienił wyznanie na kalwińskie. Być może wpływ miała na to jego podróż do Francji?⁶⁰ W każdym razie co najmniej od 1595 r. osadzał przy kościołach leżących w jego ziemiach pastorów reprezentujących bądź Jednotę Braci Czeskich, bądź kalwinistów⁶¹. Początkowo działania te napotykały lokalny opór, który jednak wkrótce się zakończył⁶². Propagacja kalwinizmu była możliwa tylko dzięki wyjątkowej randze politycznej i ekonomicznej Schönaicha, uzyskanej w habsburskim świecie pomimo jego przynależności religijnej⁶³. Jego pozycja pozwoliła mu na wprowadzanie na terenie swych ziem reguły *cuius regio, eius religio*, gdy nie obowiązywała ona jeszcze formalnie (choć praktycznie jak najbardziej), na Śląsku nawet dla luteran, a co dopiero kalwinistów⁶⁴. Statusu tego

⁵⁸ B. Turoń, *Początki reformacji we Wrocławiu*, „Rocznik Lubuski” 1986, t. 14, s. 48.

⁵⁹ F. Lucae, *Schlesiens curiose Denckwürdigkeiten, oder vollkommene Chronica Von Ober- und Nieder-Schlesie*, Friedrich Knoch, Franckfurt am Mayn 1689, s. 491; J. Harasimowicz, *Reformacja luterska na Śląsku. Ideologia – liturgia – sztuka*, „Rocznik Lubuski” 1986, t. 14, s. 9–13; idem, „What could be better now than the struggle for freedom and faith”: *Confessionalization and the Estates’ Quest for Liberation as Reflected in the Silesian Arts of the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, [w:] 1648: *War and Peace in Europe. Exhibition Catalogue. Vol. II Essays*, eds. K. Bussmann, H. Schilling, Westfälisches Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte, Münster [1998], s. 297–306.

⁶⁰ W literaturze sygnalizowano, że wyznanie reformowane miał w 1575 r. przyjąć jego stryj cioteczny – Fabian, jednak jego konwersja miała być wyłącznie powierzchowna, wątpliwe więc, by stała się zarzewiem konwersji Georga. Zob. B. Burda, *Wczesnonowożytne rozwiązania organizacyjne i kadrowe w szkolnictwie średnim jako czynniki integracyjne na pograniczu śląsko-wielkopolsko-lubuskim*, „Rocznik Lubuski” 2000, t. 26, s. 92; T. Jabłecki, *Baron Jerzy von Schönaich (1557–1619): wielki humanista i fundator protestanckiego gimnazjum „Schönaichianum” w Bytomiu Odrzańskim*, [w:] *Silva rerum Soraviensium: studia i szkice z dziejów dawnych Żar*, red. idem, Atut, Wrocław 2014, s. 83–92.

⁶¹ W. Barth, *Die Familie von Schönaich und die Reformation...*, s. 29–31. Na temat współpracy obu wyznań zob. H. Gmiterek, *Wymiana duchownych i nauczycieli pomiędzy Kościołem braci czeskich i kalwińskim w Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku. Z dziejów wzajemnych stosunków*, „Rocznik Lubuski” 1980/1981, t. 23/24, s. 47–64.

⁶² W. Barth, *Die Familie von Schönaich und die Reformation...*, s. 33.

⁶³ V. Press, *The Imperial Court of the Habsburgs: From Maximilian I to Ferdinand III, 1493–1657*, [w:] *Princes, Patronage, and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age c.1450–1650*, eds. R. Asch, A. Birke, Oxford University Press, London, s. 301–305.

⁶⁴ N. Conrads, *Deutsche Geschichte im Osten Europas: Schlesien*, Siedler, Berlin 1994, s. 269.

nie zmienił uwzględniający wyłącznie wyznanie ewangelicko-augsburskie list majestatyczny z 1609 r.⁶⁵ i tylko na krótko, w 1620 r., za czasów Fryderyka V śląscy kalwiniści mogli się cieszyć pełną swobodą religijną⁶⁶. Grono śląskich władców wyznania reformowanego poszerzyło się dopiero z konwersją książąt – karniowskiego w 1611 r. oraz legnickiego i brzeskiego w 1612 r.⁶⁷, a więc już po ustaleniu programu zamku siedliskiego.

Co jednak ma do kalwinizmu budowa pysznej rezydencji w Siedlisku, szes-roko zakrojony program rozwoju baronatu, w tym podjęcie szeregu dalszych fundacji? Na pierwszy rzut oka szczególnie przewrotnym elementem wydaje się kaplica zamkowa, wypełniona profuzją dekoracji rzeźbiarskiej, tak odległej od kalwińskiego purytyzmu. A jednak to właśnie kontekst wyznaniowy stanowi klucz do zrozumienia działań Schönaicha, przekładający się na ogólną wizję funkcjonowania jego majoratu, dobór wzorców propagandowych, a nawet na specyficzne rozwiązania architektoniczne zamku w Siedlisku. Odrzucający wieki tradycji chrześcijańskiej, postulujący powrót do źródeł biblijnych Jan Kalwin chętnie korzystał z odwołań do dziejów starożytnego Izraela, tworząc przy tym – głównie w oparciu o list Pawła Apostoła do Rzymian (Rz 9,8) – nośną tezę o swoich współwyznawcach jako o „nowym Izraelu / Narodzie Wybranym”⁶⁸. Wizja ta wykorzystywana była następnie przez kluczowych teologów kościoła reformowanego⁶⁹, stając się w efekcie budulcem tożsamości społeczności kalwińskich⁷⁰. Zjawisko to naturalnymi czyniło biblijne odwołania, jakie można odnaleźć w skądinąd rzadkich fundacjach (dość nielicznych) kalwińskich władców. Egzemplifikacją tego zjawiska może być postać Maurycego Orańskiego, którego fundacje obejmowały zarówno realizacje akcentujące jego rolę jako zwycięskiego przywódcy „nowego Izraela”⁷¹,

⁶⁵ G. Wąs, *Dzieje Śląska od 1526 do 1806 roku*, [w:] *Historia Śląska*, red. M. Czapliński, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s. 161.

⁶⁶ K. Bruchmann, *Die Huldigungsfahrt König Friedrichs I. von Bohmen (des „Winterkönigs”) nach Mahren und Schlesien*, Ferdinand Hirt, Breslau 1909, s. 86–87.

⁶⁷ J. Harasimowicz, „What could be better now than the struggle for freedom and faith”..., s. 297–298.

⁶⁸ J. Calvin, *Institutio religionis christianae*, Oliua Roberti Stephani, Genevae 1559, s. 159.

⁶⁹ Z. Ursinus, *The Commentary on the Heidelberg Catechism*, Scott, Philadelphia 1852, s. 424–430; W.P. Stephens, *The Theology of Heinrich Bullinger*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2019, s. 415.

⁷⁰ Ch.H. Parker, *French Calvinists as the Children of Israel: An Old Testament Self-Consciousness in Jean Crespin's Histoire des Martyrs before the Wars of Religion*, „Sixteenth Century Journal” 1993, vol. 24, no. 2, s. 227; G. Murdock, *The Importance of Being Josiah: An Image of Calvinist Identity*, „Sixteenth Century Journal” 1998, vol. 29, no. 4, s. 1043–1059; A. Ziemia, *Nowe dzieci Izraela: Stary Testament w kulturze holenderskiej XVII wieku*, Neriton, Warszawa 2000; G. Murdock, *Calvinism on the Frontier 1600–1660: International Calvinism and the Reformed Church in Hungary and Transylvania*, Oxford University Press, New York 2000, s. 258–275; T. Dunkelgrün, „Neerlands Israel’: Political Theology, Christian Hebraism, Biblical Antiquarianism, and Historical Myth, [w:] *Myth in History, History in Myth*, eds. L. Crus, W. Frijhoff, Brill, Leiden–Boston 2006, s. 201–236.

⁷¹ Na przykład medal z 1602 r. upamiętniający zdobycie przez niego Grave. Zob. O.N. Roovers, *De Noord-Nederlandse triumfenningen*, „Jaarboek van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde” 1953, vol. 40, s. 4.

jak i – pod względem ideowym, a częściowo również architektonicznym – zbliżony do kaplicy w Siedlisku Koepelkerk w Willemstad (1597–1607), jedną z najbardziej znaczących nowożytnych reinkarnacji Świątyni Jerozolimskiej⁷². Nawet jednak w zestawieniu z propagandą artystyczną namiestnika Republiki Zjednoczonych Prowincji zaskakuje tak skala, jak – choć zachowane tylko wybiórczo – bogactwo form i dekoracji zamku w Siedlisku. W świetle teologii kalwinistycznej da się jednak wyjaśnić nie tylko ogólny powód jerozolimskich odwołań, lecz także samą zdobność kaplicy Schönaicha. Poświęcający sztukom wizualnym niewiele miejsca Kalwin podjął temat wyglądu Templum Salomonis, a zwłaszcza jej dekoracji w *Traktacie o relikwiach* z 1543 r. Skontrastował tam „bałwochwalcze i ikonodulskie” praktyki artystyczne katolików z będącym wynikiem boskich poleceń, a więc w pełni zalegitymizowanym wyposażeniem Świątyni Jerozolimskiej⁷³. Pogląd ten dał tym samym przyzwolenie na kreację na zlecenie Schönaicha pysznej architektury odzwierciedlającej jego baronowską rangę, obchodzącej przez dobór wzorów wymóg kalwińskiej prostoty, a wręcz będącej wizualnym wyobrażaniem teologicznego porządku ziemskiego odbicia Nowej Jerozolimy.

Siła ikonograficznego wyrazu zamku w Siedlisku czyni wysoce prawdopodobnym, że stanowił on tylko element szerszej wizji, w której to cały baronat był manifestacją teologii reformowanej, odgrywając rolę kalwińskiego Syjonu. Utożsamienie przyjęcia przez dany podmiot polityczny kalwinizmu z budową Nowego Jeruzalem pojawiło się już w latach trzydziestych XVI w.⁷⁴, a postrzeganie własnej społeczności jako nowego Ludu Izraela charakterystycznie korespondowało ze staraniami o utworzenie nowych Ziem Obiecanych m.in. wśród kalwinistów holenderskich⁷⁵ czy zasiedlających Nową Anglię brytyjskich purytanów⁷⁶. Wizja ta zasadzała się na przekonaniu o predestynowanym charakterze powstania „wybranego” – kalwińskiego bytu politycznego, utożsamianego z Nową Jerozolimą / Syjonem. Schönaich, zaprowadzający na swych ziemiach wyznanie kalwińskie, urzeczywistniający w Siedlisku obraz Niebiańskiego Jeruzalem, stawał tym samym w pozycji zarówno władcy ziemskiego, jak i strażnika porządku boskiego. Jego działalność religijna wraz z różno-

⁷² A. Spicer, *Rebuilding Solomon's Temple? The Architecture of Calvinism*, [w:] *The Holy Land, Holy Lands, and Christian History: Papers read at the 1998 Summer Meeting and the 1999 Winter Meeting of the Ecclesiastical History Society*, ed. R. Swanson, The Ecclesiastical History Society, Woodbridge 2000, s. 277; K. Kuiken, *Van Haren's Church (1682–1686)*..., s. 52.

⁷³ J. Calvin, *Advertissement tresutile du grand profit qui reviendroit à la Chrestienté, sil se faisoit inventaire de tous les corps saintz, et reliques, qui sont tant en Italie, qu'en France, Allemagne, Hespaigne, et autres Royaumes et pays*, Jehan Girard, Genève 1544, s. 22–23 (tłumaczenie własne).

⁷⁴ C. Hoch, *A Moveable Israel: Covenant Theology and Reformed Memory in the 1531 Zurich Bible*, „Religions” 2025, vol. 16, iss. 5, s. 1–22.

⁷⁵ K. Austin, *The Jews and the Reformation*, Yale University Press, New Haven 2020, s. 51.

⁷⁶ J. Jue, *Puritan Millenarianism in Old and New England*, [w:] *The Cambridge Companion to Puritanism*, eds. J. Coffey, P. Lim, Cambridge University Press, Cambridge, s. 270; J. Coffey, *Exile and Return in Anglo-American Puritanism*, [w:] *Early Modern Ethnic and Religious Communities in Exile*, ed. Y. Kaplan, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne 2017, s. 231.

Ryc. 7. Bytomsko-siedliskie wolne państwo stanowe na mapie Śląska w 1629 r.

Źródło: oprac. własne na podstawie K. Orzechowski, *Historia ustroju Śląska, 1202–1740*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005, s. 179.

stwa opartego na boskim porządku, kierowanego przez „drugiego Salomona”. W ten sposób figura biblijnego króla stała się wielowymiarowym narzędziem autokreacji, sprzęgającej sferę duchową, polityczną i architektoniczną.

Program fundatorski Schönaicha wskazuje, że postrzegał on swoje państwo jako ziemski odpowiednik Syjonu – przestrzeni wybranej, zabezpieczonej i błogosławionej przez Boga. Inwestycje barona, w tym zwłaszcza zamek w Siedlisku i bytomskie gimnazjum, powinny być rozumiane oczywiście jako odbicie wysokiej rangi społecznej, majątkowej i politycznej na arenie Śląska i Cesarstwa, ale również jako obiekty pełniące funkcję performatywną – ustanawiające i utrwalające porządek oparty na teologii kalwińskiej. W postaci króla Salomona Schönaich odnalazł wzorzec, który pozwalał mu łączyć ambicję polityczną i rozmach fundatorski z głęboko religijną postawą, legitymizował jego zwierzchność, porządkował przestrzeń jego władztwa i nadawał jej sens transcendentny. Widoczny dzięki warstwie ikonograficznej zamku szerszy program duchowy i intelektualny wybrzmiewał przy tym zarówno w relacji Schönaicha z Bogiem, poddanymi barona, jak i na zewnątrz jego kalwińskiej enklawy, samotnej jeszcze wówczas na zdominowanej przez wyznanie ewangelicko-augsburskie mapie Śląska (ryc. 7). W ostatnim z tych aspektów kreacja ta zarazem podkreślała odrębność baronatu od dominującego wokół luteranizmu i habsburskiego katolicyzmu.

Georg von Schönaich – Salomon z Carolath – był nie tylko naśladowcą wzorca biblijnego, lecz także jego reinterpreterem, który w duchu myśli reformo-

rodnymi fundacjami – z zamkiem na czele, była narzędziem definiowania jego miejsca wobec Boga i wspólnoty wyznaniowej jego poddanych. Zabieg taki stosowany był przez protestanckich władców, dla których – po odrzuceniu katolickiej hierarchii – w zreformowanej rzeczywistości figura Salomona była instrumentem wypełniania pustki na pozycji autorytetu religijnego⁷⁷. Tym wymowniejsze staje się dopuszczenie do korzystania z siedliskiej kaplicy zamkowej mieszkańców domeny⁷⁸, pozwalające utrwalić symboliczny wizerunek ich pana. Zamek w Siedlisku był zatem nie tylko rezydencją, lecz także rdzeniem zmaterializowanej idei państwa.

⁷⁷ V. Brownlee, *Biblical readings and literary writings...*, s. 59–63.

⁷⁸ W. Barth, *Die Familie von Schönaich und die Reformation...*, s. 37.

wanej uczynił z tradycji biblijnej fundament własnej politycznej i duchowej tożsamości. Jego przypadek stanowi ważny poznawczo przykład opartej na fundacjach architektonicznych strategii legitymizacji kalwińskiej władzy politycznej w epoce konfesyjnalizacji – zjawiska dla obszaru Cesarstwa relatywnie słabo rozpoznanego, zarówno ze względu na niewielką liczbę podobnych postaci, jak i wybiórcze zachowanie śladów ich działalności. Powstałe z przyświecającej Schönaichowi idei dzieło – rezydencja w Siedlisku – należy do najdonioślejszych i najbardziej kompleksowych przykładów zamkowych ewokacji jerozolimskich w ówczesnej Europie, mających szczególne znaczenie zwłaszcza wśród rzadkich, najstarszych zabytków kalwinizmu na całym kontynencie.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Poznaniu:

- Akta Braci Czeskich.

Muzeum Miejskie w Nowej Soli:

- Sygn. MNS/H/409, Adolf Schiller, Geschichte der Stadt Beuthen. Bezirk Liegnitz (rkps), 1936.

Edycje i opracowania źródłowe

Biblia Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, wyd. 5., red. Augustyn Jankowski, Pallottinum, Poznań 2003 (wyd. online), <https://biblia.deon.pl> (dostęp: 23.02.2026).

Starodruki

Bacon Francis, *New Atlantis*, [w:] idem, *Sylva Sylvarum: or, A Naturall Historie, in Ten Centuries*, William Lee, London 1627, s. 5–29.

Calvin Jean, *Advertissement tresutile du grand profit qui reviendroît à la Chrestienté, sil se faisoit inventoire de tous les corps saintz, et reliques, qui sont tant en Italie, qu'en France, Allemagne, Hespaigne, et autres Royaumes et pays*, Jehan Girard, Genève 1544.

Calvin Jean, *Institutio religionis christianae*, Oliua Roberti Stephani, Genevae 1559.

Lucae Friedrich, *Schlesiens curiose Denckwürdigkeiten, oder vollkommene Chronica Von Ober- und Nieder-Schlesie*, Friedrich Knoch, Franckfurt am Mayn 1689.

Schedel Hartmann, *Liber cronicarum cum figuris ymaginibus ab inicio mundis*, Anton Koberger, Norimbergae 1493.

Serlio Sebastiano, *Extraordinario libro di Architettura di Sebastiano Serlio, Architetti del re Christianissimo: Nel quale si dimostrano trenta porte di opera Rustica mista con diuersi ordini: Et venti di opera dilicata di diuerse specie con la scrittura dauanti, che narra il tutto*, Giovanni di Tournes, Lione 1551.

Opracowania

Andrzejewski Tomasz, Motyl Krzysztof, *Siedziby rycerskie w księstwie głogowskim: zamki i dwory Rechenbergów i Schönaichów*, Muzeum Miejskie w Nowej Soli, Nowa Sól 2002.

- Austin Kenneth, *The Jews and the Reformation*, Yale University Press, New Haven 2020.
- Bahlcke Joachim, *Calvinism and estate liberation movements in Bohemia and Hungary (1570–1620)*, [w:] *The Reformation in Eastern and Central Europe*, ed. Karin Maag, Scholar Press, Oxford 2001, s. 72–91.
- Banaś Paweł, *Studia nad śląską architekturą protestancką 2. połowy XVII wieku*, „Roczniki Sztuki Śląskiej” 1971, t. 8, s. 35–89.
- Barth Wilhelm, *Die Familie von Schönaich und die Reformation*, Hellmich, Beuthen 1892.
- Braun Roddy, *Solomon, the Chosen Temple Builder: The Significance of 1 Chronicles 22, 28, and 29 for the Theology of Chronicles*, „Journal of Biblical Literature” 1976, vol. 95, s. 581–590.
- Braun Roddy, *Solomonic Apologetic in Chronicles*, „Journal of Biblical Literature” 1973, vol. 92, s. 503–516.
- Brownlee Victoria, *Biblical Readings and Literary Writings in Early Modern England, 1558–1625*, Oxford University Press, Oxford 2018, s. 49–78.
- Bruchmann Karl, *Die Huldigungsfahrt König Friedrichs I. von Bohmen (des „Winterkönigs”) nach Mähren und Schlesien*, Ferdinand Hirt, Breslau 1909.
- Burda Bogumiła, *Wczesnonowożytnie rozwiązania organizacyjne i kadrowe w szkolnictwie średnim jako czynniki integracyjne na pograniczu śląsko-wielkopolsko-lubuskim*, „Rocznik Lubuski” 2000, t. 26, s. 77–104.
- Coffey John, *Exile and Return in Anglo-American Puritanism*, [w:] *Early Modern Ethnic and Religious Communities in Exile*, ed. Yosef Kaplan, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne 2017, s. 289–312.
- Conrads Norbert, *Deutsche Geschichte im Osten Europas: Schlesien*, Siedler, Berlin 1994.
- Cuadra-Blanco Juan de la, *El Escorial y el templo de Salomon. Arquitectura e Historia Sagrada. Nuevas consideraciones a la idea y el enigma de El Escorial*, „Cuadernos de arte e iconografía” 2013, núm. 43, s. 11–258.
- Czechowicz Bogusław, *An Imperial Sigh with Oriental Notes? Ortenburg Castle in Bautzen (Upper Lusatia) during the Reign of Kings Matthias Corvinus, Vladislav II and Louis Jagiellon (around 1483–1526)*, „Architectus” 2024, vol. 77, s. 64–72.
- Czechowicz Bogusław, *Arces biblicae – środkowoeuropejskie zamki nowych Dawidów i Salomonów. Szansa dla kastelologii?*, „Średniowiecze Polskie i Powszechne” 2025, nr 17, s. 137–165.
- Czechowicz Bogusław, *Castra biblica – nowi Dawidowie i Salomonowie oraz ich środkowoeuropejskie zamki. Niedoceniony paradygmat kastelologii?*, „Res Gestae. Czasopismo historyczne” 2025, t. 21, s. 33–51.
- Czechowicz Bogusław, *Dwie drogi? Fryderyk II legnicko-brzeski i Karol I ziębicko-oleśnicki oraz ich siedziby w Legnicy i Żąbkowicach Śląskich*, „Szkice Legnickie” 2007, nr 28, s. 23–54.
- Czechowicz Bogusław, *Książęcy mecenat artystyczny na Śląsku u schyłku średniowiecza*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2005.
- Czechowicz Bogusław, *The Uncrowned “Bohemian king” and his “bible” Castle. Blatná as Com-misioned by the Highest Burgrave of Prague Castle, Zdeňek Lev of Rožmitál, around the Years 1520–1530*, „Res Gestae. Czasopismo historyczne” 2023, t. 15, s. 50–66.
- Dunkelgrün Theodor, *‘Neerlands Israel’: Political Theology, Christian Hebraism, Biblical Anti-quarianism, and Historical Myth*, [w:] *Myth in History, History in Myth*, eds. L. Crus, W. Frij-hoff, Brill, Leiden–Boston 2006, s. 201–236.
- Fábíán Laura, *The Biblical King Solomon in Representations of Western European Medieval Roy-alty*, [w:] *The Routledge History of Monarchy*, ed. E. Woodacre et al., Abingdon, Oxon 2020, s. 54–69.
- Fechner Jörg-Ulrich, *Der Lehr- und Lektüreplan des Schönaichianums in Beuthen als bildungsge-schichtliche Voraussetzung der Literatur*, [w:] *Stadt – Schule – Universität – Buchwesen und die*

- deutsche Literatur im 17. Jahrhundert. Vorlagen und Diskussionen eines Barock-Symposiums der Deutschen Forschungsgemeinschaft 1974 in Wolfenbüttel*, Hrsg. Albrecht Schöne, Beck, München 1977, s. 324–334.
- Finkelstein Israel, Silberman Neil, *David and Solomon: In Search of the Bible's Sacred Kings and the Roots of the Western Tradition*, Free Press, New York 2006.
- Finkelstein Israel, Silberman Neil, *The Bible Unearthed: Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of its Sacred Texts*, Free Press, New York 2002.
- Gmiterek Henryk, *Wymiana duchownych i nauczycieli pomiędzy Kościołem braci czeskich i kalwińskim w Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku. Z dziejów wzajemnych stosunków*, „Rocznik Lubelski” 1980/1981, t. 23/24, s. 47–64.
- Goliński Mateusz, *Miasta prywatne na Śląsku – zarys problemu*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2016, t. 77, s. 47–71.
- Grenier Carlos, *Solomon, his Temple, and Ottoman Imperial Anxieties*, „Bulletin of the School of Oriental and African Studies” 2022, vol. 85, s. 21–46.
- Grundmann Günther, *Burgen, Schlösser und Gutshäuser in Schlesien*, Weidlich, Frankfurt am Main 1982.
- Grundmann Günther, *Die Lebensbilder der Herren von Schoenaich auf Schloß Carolath*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau” 1961, Bd. 6, s. 229–320.
- Harasimowicz Jan, *Protestanckie budownictwo kościelne wieku reformacji na Śląsku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1983, t. 28, s. 341–374.
- Harasimowicz Jan, *Reformacja luterńska na Śląsku. Ideologia – liturgia – sztuka*, „Rocznik Lubuski” 1986, t. 14, s. 9–37.
- Harasimowicz Jan, „What could be better now than the struggle for freedom and faith”: *Confessionalization and the Estates' Quest for Liberation as Reflected in the Silesian Arts of the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, [w:] *1648: War and Peace in Europe. Essay Volumes*, vol. 2: *Art and Culture*, eds. Klaus Bussmann, Heinz Schilling, Westfälisches Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte, Münster [1998], s. 297–306.
- Hoch Colin, *A Moveable Israel: Covenant Theology and Reformed Memory in the 1531 Zurich Bible*, „Religions” 2025, vol. 16, iss. 5, s. 1–22.
- Hogeterp Albert, *King Solomon in the New Testament and Jewish Tradition*, [w:] *The Figure of Solomon in Jewish, Christian, and Islamic Tradition: King, Sage, and Architect*, ed. Joseph Verheyden, Brill, Leiden–Boston 2012, s. 143–163.
- Jablecki, Baron Jerzy von Schönaich (1557–1619): *wielki humanista i fundator protestanckiego gimnazjum „Schönaichianum” w Bytomiu Odrzańskim*, [w:] *Silva rerum Soraviensium: studia i szkice z dziejów dawnych Żar*, red. idem, Atut, Wrocław 2014, s. 83–92.
- Jaworski Tomasz, *Kontakty braci czeskich i kalwinów na Dolnym Śląsku w XVI i XVII wieku*, „Rocznik Lubuski” 1997, t. 23, s. 69–81.
- Jende Max, *Schloss Carolath*, „Atlas zur Zeitschrift für Bauwesen” 1878, Bd. 28, fig. 62.
- Jue Jeffrey, *Puritan Millenarianism in Old and New England*, [w:] *The Cambridge Companion to Puritanism*, eds. John Coffey, Paul Lim, Cambridge University Press, Cambridge, s. 259–277.
- Kalina Pavel, *The New Solomon Architecture as the Embodiment of State Ideology and Political Practice in Early Modern Prague*, „Uměni” 2017, vol. 65, s. 26–36.
- Kąsinowska Róża, *Architektura rezydencjonalna powiatu nowosolskiego*, Muzeum Miejskie w Nowej Soli, Nowa Sól 2003.
- Klopsch Christian, *Geschichte des Geschlechts von Schönaich*, H. 3: *Die noch lebende carolath-beuthnische Linie*, Reisner, Glogau 1853.

- Kolbe Konrad, *Stiftungsurkunde der Schule und des Gymnasiums zu Beuthen an der Oder aus dem Jahre 1616*, „Mitteilungen der Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte” 1893, Bd. 3, s. 209–268.
- Krinsky Carol, *Representations of the Temple of Jerusalem before 1500*, „Journal of the Warburg and Courtauld Institutes” 1970, vol. 33, s. 1–19.
- Kuczer Jarosław, *Szlachta w życiu społeczno-gospodarczym księstwa głogowskiego w epoce habsburskiej 1526–1740*, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra 2007.
- Kuiken Kees, *Van Haren’s Church (1682–1686). Contested Space and Other Paradigms for the Construction of Early Modern Nobility*, „Virtus. Journal of Nobility Studies” 2013, vol. 20, s. 38–60.
- Kwaśniewski Artur, „Fortezza verso Residenza”. *Nevojenské funkce fortifikací ve struktuře zámecského areálu ve střední Evropě reného novověku (zejména s ohledem na Slezsko)*, „Sborník” 2011, č. 9, s. 5–34.
- Kwaśniewski Artur, *Problem obronności siedzib szlacheckich na Śląsku i ziemi kłodzkiej w okresie renesansu*, [w:] *Nie tylko zamki. Szkice ofiarowane Profesorowi Jerzemu Rozpędowskiemu w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. Ewa Różycka-Rozpędowska, Olgierd Czerner, Małgorzata Chorowska, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2005, s. 129–140.
- Lutsch Hans, *Bilderwerk schlesischer Kunstdenkmäler*, Kuratorium des Schlesienschen Museums der Bildenden Künste, Breslau 1903.
- Lutsch Hans, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien. Bd. III. Der. Reg.-Bezirks Liegnitz*, Wilhelm Gottlieb Korn, Breslau 1891.
- Łuniewicz Zygmunt, *Nowożytny hełmy wieżowe na Śląsku – próba reinterpretacji pochodzenia*, „Quart” 2016, nr 3(41), s. 3–25.
- Majchrzak Jerzy, *Protestanckie Gimnazjum „Schönaichianum-Carolatheum” w Bytomiu Odrzańskim – jego ponadregionalny i ponadkonfesyjny program (1609–1629)*, „Rocznik Lubuski” 1997, t. 23, s. 91–96.
- Matson Joshua, *From Jewish King to Islamic Prophet: Interreligious Conversations about Solomon in Antique Jewish and Islamic Literature*, „Arc” 2020, no. 48, s. 51–75.
- Milewska-Kozłowska Joanna, *Śląski Baron von Schönaich i jego książki w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, [w:] *Kolekcje prywatne w zbiorach książki dawnej: studia*, red. Agnieszka Franczyk-Cegła, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 2022, s. 32–55.
- Milstein Rachel, *King Solomon’s Temple and Throne in Islamic Art and Architecture*, [w:] *Visual Constructs of Jerusalem*, eds. Bianca Kühnel, Galit Noga-Banai, Hanna Vorholt, Brepols, Turnhout 2014, s. 187–194.
- Murdock Graeme, *Calvinism on the Frontier 1600–1660: International Calvinism and the Reformed Church in Hungary and Transylvania*, Oxford University Press, New York 2000.
- Murdock Graeme, *The Importance of Being Josiah: An Image of Calvinist Identity*, „Sixteenth Century Journal” 1998, vol. 29, no. 4, s. 1043–1059.
- Niemcewicz Julian Ursyn, *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce*, oprac. Jan Nepomucen Bobrowicz, Breitkopf i Haertel, Lipsk 1839.
- Niesiołowski-Spanò Łukasz, Stebnicka Krystyna, *Historia Żydów w starożytności: od Thotmesa do Mahometa*, PWN, Warszawa 2020.
- Orzechowski Kazimierz, *Historia ustroju Śląska, 1202–1740*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005.
- Parker Charles H., *French Calvinists as the Children of Israel: An Old Testament Self-Consciousness in Jean Crespin’s Histoire des Martyrs before the Wars of Religion*, „Sixteenth Century Journal” 1993, vol. 24, no. 2, s. 227–248.

- Press Volker, *The Imperial Court of the Habsburgs: From Maximilian I to Ferdinand III, 1493–1657*, [w:] *Princes, Patronage, and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age c.1450–1650*, eds. Ronald Asch, Adolf Birke, Oxford University Press, London, s. 301–305.
- Roovers Olga N., *De Noord-Nederlandse triumpfenningen*, „Jaarboek van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde” 1953, vol. 40, s. 1–48.
- Ruellet Aurélien, *La Maison de Salomon : contribution à l’histoire du patronage scientifique et technique. France et Angleterre, ca. 1600 – ca. 1660*, „e-Phaistos” 2016, n° 2, s. 110–115.
- Schlothuber Eva, *Drugi Salomon i „mądry król”. „Teologia władzy” i praktyka rządzenia cesarza Karola IV (zm. 1378)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2014, nr 141, z. 3, s. 619–639.
- Skalecki Georg, *Deutsche Architektur zur Zeit des Dreissigjährigen Krieges: der Einfluss Italiens auf das deutsche Bauschaffen*, F. Pustet, Regensburg 1989.
- Spicer Andrew, *Rebuilding Solomon’s Temple? The Architecture of Calvinism*, [w:] *The Holy Land, Holy Lands, and Christian History: Papers Read at the 1998 Summer Meeting and the 1999 Winter Meeting of the Ecclesiastical History Society*, ed. Robert Swanson, The Ecclesiastical History Society, Woodbridge 2000, s. 275–287.
- Stephens William, *The Theology of Heinrich Bullinger*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2019.
- Szablowski Jerzy, *Architektura Kalwarii Zebrzydowskiej*, „Rocznik Krakowski” 1933, t. 24, s. 1–118.
- Świdrak Marek, *Niezrealizowany projekt gmachu szkoły św. Marii Magdaleny we Wrocławiu autorstwa Valentina von Saebischa*, „Quart” 2024, nr 3(73), s. 32–63.
- Świdrak Marek, *Valentin von Saebisch i rozbudowa zamku w Siedlisku (1612–1619). Uwagi o nowatorstwie w architekturze śląskiej początku XVII w.*, „Rocznik Sztuki Śląskiej” 2023, t. 32, s. 39–76.
- Turoń Bronisław, *Początki reformacji we Wrocławiu*, „Rocznik Lubuski” 1986, nr 14, s. 39–49.
- Tuzi Stefania, *Le colonne e il tempio di Salomone. La storia, la leggenda, la fortuna*, Gangemi, Roma 2002.
- Ursinus Zacharias, *The Commentary on the Heidelberg Catechism*, Scott, Philadelphia 1852.
- Verheyden Joseph, *Solomon in Rabbinic Literature*, [w:] *The Figure of Solomon in Jewish, Christian, and Islamic Tradition: King, Sage, and Architect*, ed. idem, Brill, Leiden–Boston 2012, s. 127–142.
- Verhoeven Mariëtte, *Jerusalem as Palimpsest: The Architectural Footprint of the Crusaders in the Contemporary City*, [w:] *The Imagined and Real Jerusalem in Art and Architecture*, eds. Jeroen Goudeau, Mariëtte Verhoeven, Wouter Weijers, Brill, Leiden–Boston 2014, s. 114–135.
- Wąs Gabriela, *Dzieje Śląska od 1526 do 1806 roku*, [w:] *Historia Śląska*, red. Marek Czapliński, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s. 118–247.
- Wieden Helge bei de, *Ein norddeutscher Renaissancefürst: Ernst zu Holstein-Schaumburg (1569–1622)*, Verlag für Regionalgeschichte, Bielefeld 2010.
- Ziemia Antoni, *Nowe dzieci Izraela: Stary Testament w kulturze holenderskiej XVII wieku*, Neriton, Warszawa 2000.